

# Religionskritik, religionsfobi och religionshat

## — om teologins villkor i offentligheten

ANN HEBERLEIN

*Ann Heberlein blev 2005 Teol. Dr vid Lunds Universitet på avhandlingen Kränkningar och förlåtelse: en etisk studie med hänsyn till föreställningar om offer, förövre, skuld och ansvar. Hon är forskare i etik vid Stockholms universitet och verksam som kulturdebattör.*

Häromdagen bevistade jag en debatt mellan en litteraturvetare, en konsthallschef och en teolog på Kulturen i Lund. Debatten hölls med anledning av en kontroversiell utställning — Andres Serranos «A history of Sex» — och en man i publiken undrade varför «inget betraktas som heligt i Sverige». Konsthallschefen tyckte att frågan var intressant och bollade den vidare. «Behöver vi något som är heligt? Vad är heligt?» frågade han teologen som till min besvikelse uppgav att hon inte kunde ta ställning till frågan om helighet ...

Vad är det egentligen teologen och teologin sysslar med? Jag är överens med KG Hammar som, i sitt anförande, betonade att teologen inte är en expert vars främsta funktion är att leverera snabba och raka svar: att bedriva teologi, att tänka teologiskt är en intellektuell verksamhet. Den intellektuelles uppgift är inte att vara för eller emot, leverera tvärsäkra svar och måla världen i svart och vitt. Intellektuell verksamhet handlar snarare om ett förhållningssätt: öppet, reflekterande, kritiskt och ifrågasättande. Den intellektuelle, teolog eller ej, bör inte reduceras till en åsiktsmaskin, varken av andra eller av sig själv.

Att tänka teologiskt handlar också om att någon gång ta ställning! Att då och då våga vara tydlig! Att våga besvara frågan «Tror du på Gud?» med ett övertygat «ja» istället för ett försiktigt «det beror på vad du menar». Jag förstår mycket väl varför man väljer att besvara frågan om Gud med en motfråga. Jag kan också förstå teologens tvekan att tala om det heliga — onekligen är både frågan om Gud och det heligas natur stora och svåra. Risken för missförstånd är

stor och kanske skrämmande. Trots det menar jag att vi som är teologer måste våga försöka besvara också de stora frågorna: är det inte det som är vår uppgift? Om inte teologerna kan svara — vem kan då? Om inte teologerna vågar svara — vem vågar då?

Jag är väl medveten om de svårigheter som finns med att tänka teologiskt på en offentlig arena: jag har otaliga bevis på dessa svårigheter i min mailbox ... Det finns en uppenbar risk med att inta teologens hållning i offentligheten: risken är att du blir betraktad som dum, vidskeplig, godtrogen, hjärntvättad osv. Råder vi bot på det genom att vara undanlidande och ryggradslösa? Naturligtvis inte.

Vad har teologin egentligen i offentligheten att göra? Vad kan teologin bidra med i en kontext som alltmer präglas av pluralism och mångfald med avseende på livsåskådningar, normer och värderingar? Och vem är teologen? Vilken är hennes legitimitet? Werner Jeanronds utgångspunkt att den akademiska teologin inte bara kan, utan *bör* arbeta i dialog med flera olika offentligheter borde vara självklar för alla som bedriver teologi. Ingen vetenskaplig eller intellektuell disciplin mår bra av att vistas i slutna rum. Forskning som sker i ett vakuum, reflektion som bedrivs framförallt bland likasinnade, filosoferande som sker blott på den egna kammaren riskerar att bli ointressant och verklighetsfrämmande. Särskilt giltigt är detta resonemang när det handlar om vetenskapliga förhållningssätt som kretsar kring människan, hennes villkor, hennes relationer, hennes uppgifter och hennes plats i världen.

Att den akademiska teologin bör arbeta i dialog med den kyrkliga teologin och att teologin har stort utbyte av att samarbeta med andra vetenskapliga discipliner som historia, litteraturvetenskap och så vidare kanske är mer självklart än att teologin också bör förhålla sig till den offentliga debatten. Jag menar att det är nödvändigt att teologin inte bara förhåller sig till den offentliga debatten, utan faktiskt också deltar. Jag tycker att det är hög tid att den svenska teologin släpper sin post-Hedenius förflamning! Hedeniusdebatten tvingade in teologen och teologi i ett hörn, avkrävde henne svar och bevis: Hedeniusdebatten satte agendan för svensk teologi för lång tid framåt. Dagens symposium är ett av många tecken på att den svenska teologin faktiskt är på väg att en gång för alla lämna det trauma som Hedeniusdebatten orsakade bakom sig. Kanske behövdes det en karismatisk, vältalig och skarpsynt tysk professor för att ingjuta nytt mod i den svenska teologin?

Teologin mår bäst av att inte isoleras: På samma sätt, skulle jag vilja påstå, mår samhället bäst av att inte isoleras från teologiska frågor. Teologin och teologerna har ett väsentligt bidrag till den allmänna debatten: en av de viktigaste uppgifterna är att ständigt påminna om att det mänskliga livet inte bara handlar om att göra så mycket nytta som möjligt, att prestera, att samla på sig materiella och ekonomiska tillgångar. Människan och det mänskliga livet har också en existentiell, eller, om man så vill, andlig dimension.

På grund av flera olika faktorer får frågor av teologisk och religiös art allt större utrymme i media. Ofta beskrivs religion och troende människor som problematiska. Religion förknippas med förtryck, terrorism, konservatism, okunskap och moralism. Religionen och den troende demoniseras, utmålas som farliga och antidemokratiska. Inte fullt lika ofta beskrivs den troende och hennes religion med hjälp av ord som kärleksfull, barmhärtig, meningsskapande. Den fromma människan betraktas som en annan sort, omöjlig att ifrågasätta och kritisera, religion reduceras till något mysigt, fluffigt och trevligt: något som ingen egentligen behöver ta på allvar.

Båda perspektiven är utifrån perspektiv, inget av perspektiven är rättvisande. Religion är

inte ond, men religion är aldrig ofarlig. Religion bör inte vara ofarlig. Den kristna tron handlar inte om att ha det trevligt. Det handlar faktiskt om liv och död. Just därför kan definitionen av kristendom och kristna inte lämnas åt människor som står utanför den kristna traditionen, som saknar kunskap i den kristna tron, traditionen och historien. Just därför måste teologer delta i debatten — inte för att missionera utan för att problematisera, sprida kunskap och visa på andra perspektiv än de vedertagna.

Jag inledde med att ställa ett antal frågor kring teologin och teologens plats i offentligheten. Den första frågan — vad teologin har i den offentliga debatten att göra — har jag redan besvarat. Det teologiska perspektivet behövs i debatten, för att fördjupa, problematisera och bredda diskussionen. Jag betraktar *teologi som en intellektuell disciplin vilken talar om kristen tro utifrån trons egna utgångspunkter*. Jag är naturligtvis medveten om att alla teologer inte delar min uppfattning, men i min reflektion är min personliga tro alltid utgångspunkten. (Inte minst i min nuvarande situation — jag är för närvarande knuten till institutionen för praktisk filosofi vid Stockholms universitet — har detta blivit uppenbart för mig.) Precis som en humanist, en djurrättsaktivist eller en folkpartist argumenterar utifrån sina respektive ideologiska ståndpunkter argumenterar jag med utgångspunkt i min kristna tro. Givetvis skall teologin vara en röst bland många andra i det intellektuella samtalet — i den mån det överhuvudtaget förs intellektuella samtal i Sverige ...

## Religionskritik

Under senare år har religionskritiska röster hörts alltmer i debatten. Ett antal personer, akademiker, intellektuella och några som varken kan betraktas som det ena eller det andra har tagit på sig uppgiften att frälsa Sverige från «vidskepelse och vantro». Det är de naturligtvis i sin fulla rätt att göra. Det som jag finner bekymmersamt är att alltför få bemöter deras påståenden. Kanske tycker många att de s.k. humanisterna är svåra att ta på allvar, kanske tycker någon att det är under hans eller hennes värdighet att bemöta deras ibland befängda påståenden.

Jag delar uppfattningen att det är tämligen svårt att ta en del av de religionskritiska rösterna på allvar; jag tycker också att flera av deras påståenden är befängda och ofta direkt felaktiga. Icke desto mindre betraktar jag det som nödvändigt att bemöta dem. Jag tror helt enkelt inte på tystnad som en god strategi. Jag tror att det är nödvändigt att teologin och teologerna definierar sig själv och inte stillatigande låter sig definieras. Den största svårigheten en teolog står inför då hon försöker delta i den offentliga debatten är dumhet och okunskap, ofta manifesterade i fördomar och felaktiga föreställningar. Boten mot dumhet är naturligtvis kunskap och det är där teologen bör träda in på scenen. På vilka premisser kan vi göra det? Vilka är villkoren för att kunna vara en röst i offentligheten?

Innebär det som ofta kallas «religionens återkomst» i det svenska samhället ett hot mot de grundläggande humanistiska värden om individens frihet, demokrati, yttrandefrihet och jämlikhet som vi börjar ta för givna? Är religion något ont som bör bekämpas med hjälp av förnuftet? Är religion, som Hedenius en gång hävdade, oförenligt med ett förnuftigt och vetenskapligt tänkande? Den första frågan är egentligen fel ställd eftersom «religion» aldrig försvunnit från Sveriges mentala landskap — människor ihärdar mot allt sunt förnuft att tro, be och bekänna. Till någras förtret och andras glädje är dock religion, religiösa yttringar och troende människor allt mer synliga, inte minst genom den ökande gruppen muslimer i Sverige. Troende människor inte bara syns — de gör också anspråk på att känna till sanningar som är fördolda för andra, de framför åsikter och värderingar med hänvisning till religiösa urkunder och traditioner.

Att hänvisa till Gud och Guds vilja är aldrig något bra argument i en sekulär kontext. För att kunna leva i ett samhälle och vara en aktiv del av detta samhälles beslutsfattande och värderingskapande krävs ödmjukhet inför andras uppfattningar och övertygelser, en vilja att mötas och nå konsensus kring sådant vi alla kan enas om som grundläggande för ett gott liv. För individen är naturligtvis hennes eventuella relation till Gud avgörande i hennes privata etik och de beslut hon fattar som rör hennes eget liv och leverne. Friheten att utöva sin religion, att få tro på vad

och vem man vill, är en grundläggande frihet som är lika viktig som yttrandefrihet. Ett demokratiskt samhälle kan aldrig diktera vad människor får lov att tro, vad som är rätt och fel tolkning.

Trots det menar jag att det är möjligt att tala om mer eller mindre goda tolkningar, att, i relation till de värden vårt samhälle vill slå vakt om, bedöma i hur hög grad en specifik religiös tolkning är mer eller mindre god. Religiösa övertygelser skiljer sig inte på något vis från andra typer av ideologiska övertygelser för den som står utanför. «Kristna» värderingar är varken mer eller mindre normerande för en ickekristen person än vad marxistiska idéer är för en människa som betecknar sig som liberal. Därför måste religiösa tolkningar vara föremål för kritik — inte i en banal mening som underkänner religiositet som dumt och ointellektuellt utan på allvar. Människor eller grupper som för fram åsikter de anser att andra skall rätta sig efter måste vara beredda på att bli kritiserade och få motugg. Det fria ordet, debatten och diskussionen är grundläggande för att en demokrati skall fungera.

Alltså är teologins bidrag givetvis att bredda och fördjupa diskussionen. Att visa att verkligheten och den mänskliga tillvaron rymmer fler dimensioner än det för ögat uppenbara. Att genom sitt deltagande vara med och skapa och uttrycka det gemensamt mänskliga. Inte nödvändigtvis dirigera kören eller ens sjunga den ledande stämman — men i alla fall vara en stark och tydlig stämma i kören av röster.

## Religionsfobi

Religion betraktas i det svenska samhället nästan som något opassande — något man kan syssla med på sin fritid, en privatsak som helst inte skall synas eller märkas. Det finns en utbredd religionsfobi i Sverige — en fobi som kan yttra sig i allt från underkännande av troendes intellektuella kapacitet till direkta trakasserier. Religionsfobin kan ta sig andra uttryck än ogillande och ifrågasättande — nämligen motsatsen, en oförmåga eller rent av rädsla att kritisera religiösa människor och religiösa praktiker. Argumentet att «det är ju deras religion» (att förfölja

homosexuella, omskära sina döttrar eller hindra sina barn från att ta emot blodstransfusioner) tycks kunna legitimeras både förtryck och kränkning. Religion och religiösa argument betraktas ibland som omöjliga att ifrågasätta. Att kritisera religiösa attityder och värderingar uppfattas alltmer som att trampa på det som människor håller för heligt — alltså placeras religion i en kritikbefriad zon där både det ena och det andra kan frodas. Särskilt känsligt är det att kritisera islam, antagligen beroende på en känsla av sympati i relation till en grupp som betraktas som svag och marginaliserad. Konsekvensen blir inte sällan att andra marginaliserade grupper far illa.

Bristen på kritik är också ett underkännande — som om troende människor är från en annan planet, omöjliga att kommunicera med, ociviliserade, primitiva och dumma. Att kritisera innebär att man tar saker på allvar och att man betraktar den kritiserade som en jämlike. Alltså är en överdriven respekt för religion och ett onyanserat ogillande av densamma två sidor av samma mynt — ett underkännande av den troendes förmåga till reflektion och egna val. Det största ansvaret ligger naturligtvis hos oss som betecknar oss som troende — religionernas absolut viktigaste uppgift är att bekämpa den egna fundamentalismen. Först då vi bekämpat destruktiva och kärlekslösa religiösa tolkningar och attityder — gärna med hänvisning till förnuft och allmänmänskliga värderingar — kan religion bli en viktig och god kraft i vårt gemensamma projekt att skapa ett godare samhälle.

## Religionshat

Vad är det med religion som provocerar? Hur kommer det sig att religion framkallar så starka känslor av hat, förakt och avsky? Nej, jag talar inte om homofoba frikyrkopastorer eller självmordsbombare. Jag avser dem som anser sig tillhöra den upplysta delen av mänskligheten, de som ser som sin mission att utrota «vidskeplighet». Ett exempel på en direkt aggressiv form av religionskritik är Lars Vilks numera världsberömda rondellhund. Hans «konstverk» i form av blyertsteckningar av profeten Muhammed som rondellhund orsakade som ni säkert minns visst mediainteresse, både i Sverige och utomlands.

I mina ögon är Vilks försök att diskutera yttrandefrihetens gränser en ganska platt provokation med oklart budskap. Jag har studerat hans bilder av Muhammed som rondellhund (och för övrigt också hans bild av Jesus som pedofil) tämligen ingående och det enda jag ser är en total respektlöshet för andra människor och deras övertygelser, samt möjligen ett visst effektsökeri. Visst är det möjligt att «estetisera religion» (den beteckning Vilks själv använder om sitt tilltag) och att använda konst som religionskritik, men det är skillnad mellan att kritisera och att kränka. Kritiserar gör man på goda grunder, för att visa på svagheter eller felaktigheter i ett resonemang eller i en praktik, i syfte att förbättra eller förändra någon eller något. Att kränka innebär att nedvärdera en människa, hennes övertygelser eller livsstil utan sakliga skäl, utan någon intention att förändra, förbättra eller skapa något nytt. En kränkning förstör medan kritik — även sådan som svider — i förlängningen leder till förändring. Saklig kritik öppnar upp för en saklig debatt medan kränkningar tenderar att leda till att göra låsta lägen än mer låsta. Vilken är vinsten i att öka klyftorna och oförsonligheten mellan människor och grupper?

Att avbilda Muhammed som hund är varken originellt eller tankeväckande. Det är bara plumt. Och ja, för en del bekännande muslimer också kränkande. Vilks teckningar saknar helt den tvetydighet som exempelvis Andres Serranos kristendomskritiska «Piss Christ» har. Krucifixet nedsänkt i urin väckte en hel del upprörda känslor bland konservativa kristna som betraktade verket som en hädelse, medan andra kristna tolkade det som en bild av Jesu människoblivande. Ett svenskt exempel på ett verk som provocerade den konservativa kristenheten är Elisabeth Ohlson Wallins utställning «Ecce homo». Ohlson Wallins fotografier av Jesus iklädd höglackat, omgiven av transor och läderbögar, liksom hennes version av Piëta bar ett tydligt kritiskt budskap till den kristna traditionen. Det gensvar «Ecce Homo» fick var möjligt eftersom konstnären hade något som Vilks i allt väsentligt tycks sakna, nämligen kunskap om den tradition hon kritiserar. Vilks har lyckats snappa upp att muslimer betraktar hundar som orena djur och känner naturligtvis till förbudet mot att avbilda profeten. Djupare än så tycks

hans kunskap om islam inte vara. Följaktligen saknar hans verk också en kritisk udd.

I sammanhanget är Ohlson Wallin snarare undantaget — svenska religionskritiska röster, oavsett om de är konstnärer, författare eller debattörer, utmärks sällan av någon större kunskap i ämnet som kritiseras. Vilks sällar sig därmed till en liten, men högljudd, skara som ser som sin uppgift att frälsa världen från vidskeplighet och intolerans. Paradoxalt nog präglas deras argumentering för tolerans ofta av en skriande intolerans och ett djupt förakt för människor som inte delar deras uppfattning. Självklart finns det undantag, men på det hela taget är det klen bevänt med seriös religionskritik i Sverige. Det är naturligtvis ett problem. Alla verksamheter, ideologier och sammanslutningar måste granskas och kritiseras, kanske i synnerhet religiösa eftersom de har stort inflytande både på individplan och för kollektivet.

Ytrandefrihetens självklara moraliska gräns borde gå vid kränkningar och hets mot folkgrupp, oavsett om den som kränker påstår att det är ett uttryck för en religiös tolkning (som exempelvis homofobpastorn Åke Green hävdade) eller inte. Låt oss diskutera synen på kvinnan, sexualiteten, familjen och samtiden inom alla religioner — men låt oss göra det utan att kränka varandra. Det finns inga moraliska frizoner i ett öppet samhälle — varken religiösa eller konstnärliga. Människans frihet, religiösa eller konstnärliga, har med nödvändighet vissa begränsningar, och gränsen är passerad när friheten används för att skada och kränka andra människor.

## Självkritik

Jag vågar påstå att svensk teologi har ägnat sig ganska mycket åt självkritik och rannsakan. Utan tvekan finns det fortfarande ett och annat att göra upp med, men samtidigt finns det ett behov av att följa upp dekonstruktionen och det självkritiska anslaget. Ödmjukhet är en dygd — ödmjukhet inför andra åsikter, livsåskådningar och perspektiv är föredömligt. Samtidigt önskar jag att teologin ägnade sig mindre åt det som jag skulle vilja beskriva som falsk ödmjukhet.

Vem är då teologen? Vilken är hennes legitimitet? För oss som är samlade här är det måhända enkelt: en teolog är en person med en teologisk utbildning, ungefär som en jurist är en person med juridisk utbildning och en medicinare har medicinsk utbildning. Om vi en stund funderar över vem som betraktas som teolog i den offentliga debatten, vem som i någon mening faktiskt bedriver teologi blir bilden delvis annorlunda. Vilka teologiska «verk» har, mer eller mindre oförtjänt fått mest uppmärksamhet i media och bland folk i allmänhet under senare år? Namn som Jonas Gardell, Ylva Eggehorn och Lena Einhorn dyker i alla fall upp i mitt huvud. Samtliga är på sitt sätt förtjänstfulla personer men den höviska attityd som präglar teologins bemötande av deras förment teologiska verk förvånar mig.

Det finns problem med exempelvis Eggehorns framställning av Augustinus, liksom det finns problem med Einhorns funderingar kring vad som egentligen hände på vägen till Damaskus. Min poäng är inte att man måste ha minst en teologisk doktorsavhandling i bagaget för att få dryfta teologiska frågeställningar: det är gott och väl att det finns ett stort intresse för teologi. Min poäng handlar om teologens bristande yrkesstolthet. Jämför med historikernas reaktion på exempelvis Herman Lindqvists historiska romaner! Varför skulle teologerna anse sina kunskaper och sin yrkesskicklighet mindre viktiga än historikerna? Det finns ett intresse för teologi, ett ganska stort sådant, men det finns också enorma kunskapsbrister om den kristna traditionens historia, om bibelns texter, och om centrala kristna gestalter och idéströmningar genom historien. Det är det vår uppgift att avhjälpa.

